

UOT - 821.222.1

Gülzar ƏQİQ

AMEA Nizami Gəncəvi adına Milli
Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi
gulnarjafarzade2002@gmail.com

ŞƏRQ POEZİYASINDA SAQINAMƏ JANRI VƏ FƏTƏLİ ŞAH QACARIN SAQINAMƏSİ

Açar sözlər: saqinamə, Nizami Gəncəvi, Fətəli şah Qacar, ədəbi ənənələr

Keywords: saghiname, Nizami Ganjavi, Fatali shah Qajar, literary traditions

Ключевые слова: саки-наме, Низами Гянджеви, Фатали шах Каджар,
поэтические традиции

Giriş. Poeziya insanların düşüncə və duyğularını bədii obrazlar vasitəsilə əks etdirən təfəkkür formasıdır. Şairlər əsrlər boyunca öz arzu və ideallarını bəyan etmək üçün bədii söz sənətinin müxtəlif formalarından istifadə etmişlər. Bu ifadə formalarından biri də daha çox müəyyən duyğusal emosiyaların təsiri ilə yaranan saqinamələr olmuşdur. Klassik poeziyanın digər növlərində olduğu kimi, saqinamədə şair, əsasən, eşqi tərənnüm edir. Həm farsdilli, həm də türkdilli poeziyada Hafiz, Mövlana, Nəsimi, Füzuli kimi ustad şairlərin yaradıcılığında olduğu kimi, bu eşq çox zaman irfani təfəkkür və dini inanclardan doğan bir məfhum və Mütləq Həqiqətə yetişmək üçün vasitə olmuşdur. Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi tərəfindən ilk dəfə poeziyada müraciət edilən saqinamələr sonralar bir çox şairlər tərəfindən müstəqil nəzm janrı kimi işlənmişdir.

Saqinamələrin yaranma tarixi. Saqinamə lirik şeirin janrlarından biri olub, mənşəyi klassik ərəb şairləri arasında geniş yayılmış xəmriyyələrlə bağlıdır. Xəmriyyələr saqiyyə müraciətlə daha çox şərabın və qadınların tərifinə yazılan və eyş-ışrət məclislərində yaranan şeir parçaları idi. Mənbələrdə ərəb şairlərinin hələ Cahiliyyə dövründə də şərab və içki məclislərini tərənnüm edən şeirlər yazdığı qeyd olunmuşdur [2, s.999]. Məlum olduğu kimi, İslam dininin yayıldığı ilk dövrlərdə şərab yasaq edilməmiş, sonradan sərxoşluğun ibadəti pozması içkinin qadağan edilməsinə gətirib çıxarmışdır. Əməvilər dövründə şərabın istifadəsinə qadağa qoyulmasına baxmayaraq, Əməvi xəlifələrinin sübh açılanadək davam edən eyş-ışrət məclisləri məşhur idi. İçki məclisləri və şərabə aludəlik Abbasilər dövründə də davam etmiş, xəlifələrin və zəngin ərəb əyanlarının şənlik bəsatı şairlərin yaradıcılığında da yer almışdır. Belə ki, Abbasilər dövrünün məşhur şairlərindən Əbu Nüvvasın 275, İbn Mötəzzin 125 saqinamə şeirləri vardır [6, s.30]. Ərəb şairlərinin təsiri ilə fars şeirində də IX əsrdən başlayaraq saray məclislərini rəvnəqləndirən şeirlər meydana gəldi. Rudəki, Firdovsi, Ünsüri kimi şairlər bu tip xəmriyyə şeirləri yazmağa başladılar [21, s.439].

Saqinamələrin xəmriyyələrdən əsas fərqi onların lirik səpkidə yazılsa da, irfani-fəlsəfi məzmunu malik olmasındadır. “Xəmriyyə şeirləri məhəbbət mövzusunda, lakin saqinamələrdə eşq mövzusu fəlsəfi, mənəvi və irfani ruhla qovuşmuşdur” [16, s.235].

Tədqiqatçılar tərəfindən saqinaməyə müxtəlif təriflər verilmişdir. İranlı ədəbiyyatşünas Ə.Dəhxoda məşhur “Lügətnamə”sində saqinaməni belə səciyyələndirir: “Saqinamə – məsnəvi formasında mütəqarib bəhrində (müsəmmən-i məhfuz və ya

məqsur) və saqiyyə müraciətlə yazılan şeir janrıdır” [4, s.1032]. “Saqiyyə müraciətlə yazılan, daha çox şərabi, içki məcislərini təsvir edən, bəzən isə təsəvvüf düşüncələrini ifadə edən şeirlərə saqinamə deyilir” [12, s.160]. Digər iranlı tədqiqatçı saqinaməni “oxucuda həyəcan oyadan ictimai motivli tənqidi şeir” adlandırır [3, s.95]. Həqiqətən də məzmununa diqqət etdikdə, saqinamələri müəllifin dövrün ədalətsizliklərinə qarşı etirazını, zamanənin haqsızlıqlarından doğan giley-güzarını ifadə etmək üçün bir vasitə hesab etmək olar.

İranlı araşdırmaçı saqinamə janrının tədqiqinə həsr etdiyi “Saqinamə dər şer-e farsî” kitabında həm saqinamə, həm də müğənninaməni müstəqil üslub hesab edir [19, s.14].

Bildiyimiz kimi, klassik Şərq poeziyasının əsrlər boyunca aparıcı xətti gözəllərin vəsfinə həsr olunmuş qəzəllər və hakim təbəqəni tərif edən qəsidələr olmuşdur. Bu iki tendensiya şairlərin yaradıcılığında təqribən paralel şəkildə inkişaf etmişdir. Saray mədhiyyə ədəbiyyatı ilə bağlı olan şairlər bəzən bu ənənədən kənara çıxaraq öz ictimai-fəlsəfi düşüncələrini lirik notlarla saqinamə şəklində ifadə etməyə çalışmışlar.

Saqinamə, adından da məlum olduğu kimi, saqiyyə – şərabi paylayana müraciətlə yazılır. Saqinamələr ərəb xəmriliyələrinin fars dilinə keçmiş forması olub, daha çox fəlsəfi-irfani, ictimai-tənqidi məzmun daşıyır. Bu şeir şəklinin müstəqil bir janr kimi formalaşmasına ilk dəfə farsdilli poeziyada rast gəlinir. Bəzi iranlı tədqiqatçılar Fəxrəddin Qorqanini saqinamə janrının banisi kimi təqdim edirlər [13, s.96].

Nizami Gəncəvi – ilk saqinamə müəllifi. Saqinamələrin yaranma tarixi və saqinamə yazan şairlər haqqında ilk mükəmməl araşdırma aparan “Meyxanə” müəllifi M.Ə.Fəxrüzzəmani, bu sahədə müxtəlif əsrlər yazan Ə.Gülçin Məani, İran ədəbiyyat tarixinin tanınmış tədqiqatçılarından olan Z.Səfa və b. Nizami Gəncəvinin (1141-1209) saqinamələrin ilk yaradıcısı hesab edirlər. Fəxrüzzəmani Nizamidən sonra Əmir Xosrov Dəhləvidən (1252-1325) ikinci saqinamə ustası kimi bəhs edir.

Beləliklə, araşdırmalara əsasən bu qənaətə gəlmək olar ki, saqinamələrin ilk mükəmməl nümunələri dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi tərəfindən yaradılmışdır. “Nizaminin “İsgəndərnamə” poemasında saqiyyə və müğənniyə müraciətlə yazdığı lirik parçalar tədricən müstəqil janra çevrilmişdir” [22, s.484]. Dahi şair “Şərəfnamə”də 63 hekayədən 51-də saqiyyə müraciət etmişdir. “İqbalnamə”də isə Nizami müğənniyə xitab edərək lirik-fəlsəfi məzmunlu müğənninamələr yaratmışdır. Şair bu hekayələrinə əvvəlcə iki beytlə saqiyyə xitab edir, sonra bir neçə beyt nəsihət mövzusunda həsr edir və mətləbə keçir. Tədqiqatçılar şairin qəhrəmanlıq mövzusunda qələmə aldığı “İsgəndərnamə”də bu üsluba riayət etməsini onun əfsanə və rəvayətlərdən qaynaqlanan poemaya təsəvvüf ab-havası gətirməsi ilə bağlayırlar [4, s.222]. Nizaminin bəşəri mahiyyət daşıyan və əsrlər boyunca insanları əqli və mənəvi cəhətdən zənginləşdirən poeziyasında şərabi məcazi anlamda işlənmişdir. Şair özü bunu aşağıdakı misralarda təsdiq edir:

صبح از خرابی می از بیخودی است
به می دامن لب نیا لوده ام
[17, s.815-816].

مرا ساقی از وعده ایزدی است
و گر نه به ایزد که تا بوده ام

*Saqi, mənim şərabadan məqsədim Tanrının verdiyi sözdür,
Piylə halımın xarab olmasından, şərabi özümdən xəbərsiz olmağımdandır.*

*Yoxsa and olsun Allaha ki, indiyə qədər
Şəraba dodağımın kənarını bulaşdırmamışam.*

Nizami Gəncəvi yaradıcılığında şərab yeni bir mənə kəsb etmişdir ki, xəməriyyə şeirlərindən saqinamələri fərqləndirən əsas xüsusiyyət də məhz bu olmuşdur. “İsgəndərnamə”dən daha öncə “Leyli və Məcnun” poemasında saqidən məhəbbət pıyaləsi tələb edən şair şəriətə görə haram sayılan şərabı “aşıqlar üçün halal” hesab edir:

ساقی به کجا که می پرستم تا ساغر می دهد به دستم
آن می که چو اشک من زلالست در مذهب عشقان حلالست

[17, s.185].

*Saqi, inandığıma and olsun ki,
Şərab pıyaləsini əlimə versələr,
Mənim göz yaşım kimi dupduru şərabı ki,
Aşıqların məzhəbində halaldır.*

Pak məhəbbətin xalis şərabla müqayisə edilməsi xəməriyyə formasında meydana çıxan şeir formasının saqinamə şəklinə çevrilməsini və məclis-meyxanə istilahlarının şeirdə irfani-fəlsəfi mənə kəsb etməsini şərtləndirdi. Şərab içib sərxoş olan kəs də, eşq bədəsindən məst olan aşıq də özündən xəbərsizdir. “Şərab içmək insanı məst edirsə, məhəbbət də insanın bütün varlığına nüfuz edir” [18, s.119].

Nizami Gəncəvidən sonra yaradıcılığında təsəvvüf tendensiyasına meyil edən Salman Savəçi (1300-1377), Hafiz Şirazi (1315-1390), Əssar Təbrizi (1325-1390), Əbdürrəhman Cami (1414-1492), Məhəmməd Füzuli (1494-1556) kimi ustad şairlər yüksək sənətkarlıq nümunələri olan müstəqil saqinamələr yaratmışlar. Salman Savəçinin “Tövhid” adlı 177 beytlik saqinaməsi irfani səpkidə yazılmış ilk müstəqil saqinamə nümunəsidir. Hafizin şeir divanında yer almış 58 beytlik saqinaməsi də bu janrın mükəmməl nümunələrindən sayılır. Məhəmməd Füzulinin farsca qələmə aldığı 327 beytlik “Həft cam” (“Yeddi cam”) saqinaməsi türk ədəbiyyatında da bu janrın geniş yayılmasına səbəb olmuşdur. Türk ədəbiyyatında Füzulidən öncə də Əhməd Dai və Xarəzmi kimi (XIV-XV yüzilliklərdə) saqinamə yazan şairlər olmuşlar [23, s.81]. Lakin Füzulidən sonra bu janra müraciət edən və türkcə saqinamələr yazan şairlərin çoxu məhz onun yaradıcılığından təsirlənmişdir. Onların sırasında Heyrəti (ö. 1534), Yəhya (ö. 1582), İsrəti (ö. 1566) və başqa şairlərin yazdıqları saqinamələr dediklərimizi təsdiq etməyə əsas verir [10, s.7].

Saqinamələrin ədəbi mühitdə geniş yayılması daha çox Səfəvilər dövrü ilə bağlıdır. Səfəvilər dövrünün sufi şairləri saqi, şərab, bədə, müğənni, mütrib, çəng, rübab kimi həm də irfani anlam daşıyan istilahlarla dolu saqinamələr, müğənni-namələr yazmağa başladılar. Ümidi Razi, Pərtov Lahici, Qasım Günabadi, Zühuri Turşuzi kimi şairlər bu dövrün tanınmış saqinamə ustaları olmuşlar. Səfəvilər dövründə yaşayan, İslam dünyasının görkəmli şəxsiyyətlərindən olan ilahiyyatçı-filosof Molla Sədra (1571-1641) də dini-fəlsəfi məzmunlu saqinamələr qələmə almışdır [15, s.18].

Saqinamələr quruluşca məsnəvi formasında olsa da, həcmcə, adətən, çox böyük olmur, beytlərinin sayı 30-300 civarında olur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, adətən, məsnəvi formasında və əruzun mütəqarib bəhrində yazılır. Bəzən Fəxrəddin İraqi, Vəhşi Bafqi kimi müsəmmət və tərəcibənd şəklində, Əhli Şirazi kimi rübai

formasında və müxtəlif vəzn ölçülərində saqinamə yazan şairlər də olub. Əsərin zahiri formal xüsusiyyətlərindən biri müəllifin lirik qəhrəmanın dili ilə bir neçə beytdən bir saqiyyə xitab edərək şərab tələb etməsidir. Ənənəvi olaraq “biya saqi” (“gəl, saqi”), “bede saqi” (“ver, saqi”) kimi əmr cümlələri ilə başlayan saqinamələr boyunca şair həyat və axirət, dünyanın vəfasızlığı haqqında fəlsəfi düşüncələrini bölüşür. Bu əsərlər lirik səciyyə daşıyır, adətən, bütöv bir süjet xəttinə malik olmur.

Qeyd etdiyimiz kimi, saqinamələrin tədqiq tarixi ilk dəfə Molla Əbdülnəbi Fəxrülməmani Qəzvini tərəfindən qələmə alınmış “Meyxanə” (XVIII əsr) adlı təzkirə ilə başlayır. O, bu əsərdə 57 saqinamə yazan şairdən bəhs edir. “Meyxanə” təzkirəsini tədqiq edən azərbaycanlı alim Qəzənfər Əliyev bu əsərdə adları çəkilən 30-dan artıq farsdilli şairin bilavasitə Nizaminin təsiri ilə saqinamələr yazdığını vurğulayır [1, s.5].

Daha sonra iranlı ədəbiyyatşünas M.Məhcub 1969-cu ildə Tehranda çıxan “Soxən” ədəbi jurnalında “Saqinamə-müğənninamə” adlı məqalə dərc etdirir və Nizami Gəncəvinin saqinamələri timsalında bu janrın yaranma tarixini araşdırır. Şərq təzkirələri tarixini öyrənən və bu sahədə bir neçə qiymətli əsərin müəllifi olan Ə.Gülçin Məani 1989-cu ildə yazdığı “Peymanə” adlı təzkirəsində saqinamə yazan şairlərin sayını 90-a çatdırmışdır [8, s.22].

Müasir iranlı tədqiqatçılardan Seyid Əhməd Hüseyni Kazeruni “Saghinamə” (2006) və “Vijegihə-ye səbki və təhlil-e mohtəvə-yi xəmryyə və saghinamehə-ye şer-e farsī” (2009), Mənuçehr Coukar “Molahezati dər saxtar-e saghiname” (2006), Məhəmməd Azad Məzhəri “Saghiname-ye Nizami Gəncəvi və tedad-e əbyat-e vaghei-ye an”, Ehteram Rezayi “Saghiname dər şeir-e farsī” (2011) adlı araşdırmaları ilə bu sahədə aparılmış tədqiqatları zənginləşdirmişlər [11, s.3].

Nəzərdən keçirdiyimiz saqinamələr içərisində daim yaradıcılığında Nizamini özünə nümunə sayan və “Yeddi gözəl” poeməsindən bəhrələnən Məhəmməd Füzulinin “Yeddi cam” əsəri məzmununa görə lirik-fəlsəfi məsnəvi olsa da, başqa saqinamələrdən fərqlənir. Şərabı eşqdən dərddə düşən qəlbin və bütün dərdlərin çarəsi hesab edən şairin aşağıdakı mısraları maraqlıdır:

Meydən tələb eylə, məzədən istə dəvə sən,
Gəl bədədə axtar həmişə dərddə şəfa sən...
...Ey saqi, ey od məclisinin rəhbəri, tacı,
Bir odlu su ki, onda olur dərdin əlacı [7, s.137-139].

Dünyanı saqinin şərab qədəhini gəzdirdiyi məclisə bənzədən Füzulinin fəlsəfi mühakimələri Şərqin Mövlana Cəlaləddin Rumi, Ömər Xəyyam kimi filosof-şairlərinin həyata baxışları ilə səsleşir. Saqinamə janrına xas olan kədər və nəşə, narahatlıq və həyəcanın vəhdəti “Yeddi cam” əsərində daha qabarıq çəkildə nəzərə çarpır.

Fətəli şah Qacarın saqinaməsi. Fətəli şah Qacarın şeir divanında 111 beytdən ibarət saqinaməsi var. Əsər lirik-fəlsəfi məzmun daşıyır və ənənəvi saqinamə formasında yazılmışdır, məsnəvi şəkildə və əruzun müteqarib bəhrindədir. Biz bu araşdırmamızda onun saqinaməsinin ideya-məzmun və bədii sənətkarlıq xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirəcəyik. Əsər quruluşuna görə tipik saqinamə formasında yazılsa da, ənənəvi “Gəl, ey saqi” ifadəsi ilə başlamır, şair əvvəlcə bir neçə beyt təbiətin mənzərəsinin təsvirinə həsr edərək oxucunu ətrafdakı gözəllikləri seyr etməyə çağırır:

بدە ساقی آن بادە خوشگوار
جهان گشته همچون زلیخا جوان
[5, s.355].

چمن تازه شد باز چون روی یار
ز گلبن شده یوسف گل عیان

*Çəmən yenə yarın çöhrəsi kimi təzələndi,
Saqi, o xoş tamlı badəni ver.*

*Güllükdən Yusifin gül üzü göründü,
Cahan Züleyxa kimi cavanlaşdı.*

Qacar şahı əsərini təbiət mənzərəsi, baharın gəlişi ilə başlayır və saqiyyə (şərab paylayan) müraciətlə mey tələb edir. Bütün əsər boyu dəfələrlə (16 dəfə) saqiyyə xitab edir və sarayda qurulan büsatı təsvir edərək oxucunun gözləri qarşısında çalçağır məclisi cəlvələndirir. Lakin sonrakı beytlər göstərir ki, şairin əsas məqsədi yalnız eyş-işrət məclisini təsvir edib dərd-qəmdən azad insanların yaşam tərzini göstərmək deyil. Şair yeri gəldikcə saqinamələrin mahiyyətinə uyğun şəkildə ruzigardan, dünyanın vəfasızlığından şikayət edir, həyat və axirət haqqında lirik-fəlsəfi kontekstdə öz düşüncələrini bölüşür. O, “əbədi feyz mənbəyi”, “həyatın mayası”, “ruhu təzələyən həyat iksiri” adlandırdığı şərabı aşiqin emosional duyğularını bəyan etmək üçün bir vasitə hesab edir.

Artıq üçüncü beytdən etibarən şair, tipik saqinamələrdə olduğu kimi, “Gətir, saqi”, “Gəl, ey saqi” ifadələri ilə saqiyyə xitab edərək şərab istəyir. Əsər zəngin ideya-məzmun və bədii sənətkarlıq keyfiyyətlərinə malikdir. Müəllif bir neçə yerdə klassik Şərq poeziya sənətinin mühüm atributlarından olan təzmin və təlmih sənətindən bəhrələnmişdir. Yeri gəldikcə müxtəlif beytlərdə klassik şeirin Leyli və Məcnun, Yusif və Züleyxa kimi əfsanəvi lirik qəhrəmanları, Rüstəm, İsfəndiyar, Əfrasiyab, Cəmşid, Firidun, Səyavuş, Sam kimi “Şahnamə” obrazları vasitəsilə xalq arasında geniş yayılmış qədim dastan və rəvayətlərə bələd olduğunu göstərir. Misallara nəzər salaq:

نه شیده گذارم نه افراسیاب
بآوردگاه سترگان روم
[5, s. 358].

اگر قطره ای نوشم از آن شراب
تهمتن صفت سوی ترکان روم

*Əgər bir damla o şərabdan içsəm,
Nə Şidəni (sağ) qoyaram, nə Əfrasiyabı.*

*“Təhəmtən” (məğlubedilməz) sifətlə türklərin üstünə
gedərəm,*

Süvarilərin döyüş meydanına gedərəm.

Sonrakı beytlərdə şair dünyanın vəfasızlığına, həyatın faniliyinə işarə edərək qədim İran və Turan padşahlarını yada salır:

کجا رفت کیخسرو پاک زاد
نریمان و سام و تهمتن چه شد
به جز جام کو مانده از جم نشان
[5, s.359].

کجا شد فریدون فرخ نژاد
سیاوش و دارا و بهمن چه شد
نمانده ز شاهان بعالم نشان

*Necə oldu şah nəslindən olan Firidun,
Hara getdi zətı pak olan Keyxosrov?*

*Siyavuş, Dara və Bəhmən nə oldu,
Nəriman, Sam və Təhəmtən necə oldu?
Şahlardan aləmdə bir nişan qalmadı,
Camdan (piyalə) başqa Cəmşiddən nə nişan qaldı?*

Şair sonrakı beytlərdə Rumi, Hafiz, Xəyyam kimi şarhlərin yaradıcılığında tez-tez rast gəlinən təsəvvüf görüşlərini açıqlayır. Riyakarlıq, məkr, hiylə dolu fani dünyadan, onun ötəri ləzzətlərindən uzaqlaşmış Haqqa qovuşmağı, dördpilləli şəriət, tərifiqət, mərifət və həqiqət mərhələlərinə işarə edir.

Bəzən şairin lirik qəhrəmanının səsi aşiqlərin sinəsindən qopan ah-nalətək dərddli və yanıqlıdır. O, bir neçə beytdə müğənniyə xitab edərək çəng və neyin səsi ilə məclisi canlandırmağı xahiş edir. Saqinamələrin musiqi sədaları ilə müşayiət olunması musiqi və şeirin vəhdətinin təzahürüdür. “Lirik poeziyanın mənşəyində musiqi, melodik harmoniya dayanır” [9, s.15]. Bu, Şərq klassik şeirində daha aydın şəkildə təzahür edir. Əruz vəznində yazılan klassik poeziya nümunələrinin, xüsusilə də lirik əsərlərin əsas atributlarından biri musiqi ahəngdarlığına malik olmasıdır.

Şairin fikrincə, ətrafdakı bütün hər şey kainata hökm edən Allahın iradəsi ilə hərəkət edir. Bütün bu nizamı qurub-yaradan İlahi Varlıq pərəstiş və sitayişə layiqdir. Fətəli şah saqinaməsinin müxtəlif beytlərində janrın xüsusiyyətlərinə müvafiq şəkildə fəlsəfi düşüncələrə yer verir, həyatın gərdisi, ruzigarın gedişindən bəhs edir, qəlbinin “şüşəsi”nə daş atan fələyə şərab bədəsi ilə cavab vermək istəyir. Şərabı bütün dərdlərin dərmanı, canın cövhəri, həyatın atəşinin nişanəsi, əzab çəkmiş qəlblərə fərəh gətirən içki adlandırır. Şərab dolu bədəni eşqdən dolub-daşan qəlbə bənzədir. O, şeirlərində romantik poeziyaya xas bir şəkildə varlığın təməlində eşqin durduğunu göstərir.

Klassik Şərq poeziyasına xas cəhətlərdən biri də şairlərin mükəmməl, ensiklopedik bilik sahibləri olması idi. Onlar bəzən nəinki şeir və ədəbiyyat aləmində, çox zaman elmin tibb, fəlsəfə, məntiq, riyaziyyat, həndəsə, asrtonomiya və s. bu kimi müxtəlif sahələrində biliklərə sahib olur, bunu öz yaradıcılıqlarında nümayiş etdirirdilər. Fətəli şahın saqinaməsində şiələrin ilk imamı həzrət Əli ilə bağlı beytləri onun Qurani-Kərimlə yanaşı, şəriət ehkamları və hədislərə dərinədən bələd olduğunu göstərir. Bu beytlərdən bəzilərinə nəzər salaq:

ولی خدا ساقی کوثر است	علی آنکه داماد پیغمبر است
جهانگیر چون خسرو خاوری	ز شمشیر او دین پیغمبری
جهانکرد از ظلمت کفر پاک	ازین جوهرین گوهر تابناک
ید اللهیش را دو عالم گوا	عیان از کشف گشته نور خدا
طرازنده افسر سروری	برازنده جای پیغمبری
وصی نبی آشکار و نهان	امیر همه مومنان جهان
ز طاق حرم جمله بتها فتاد	چو بر دوش پیغمبر او پا نهاد

[5, s.360].

*Əli ki peyğəmbərin damadıdır,
Allahın vəlisi, kövsər saqisidir.
Onun qıluncunun gücündən peyğəmbərin dini
Bütün cahanı Şərqin şahı kimi tutub.
Onun pak, parlaq gövhəri ilə
Dünyanı küfr zülmətindən qurtardı.*

*Ovcundan Allahın Nuru göründü,
Hər iki aləm onun Allahın əli olmağına şahiddir.
Peyğəmbərin yerində olmağa layiqdir,
Sərvərliyi ələ almağa taydır.
Bütün dünya möminlərinin ağasıdır,
Peyğəmbərin vəsiyyətidir gizli, ya aşkar.
O, peyğəmbərin çiyinlə ayağını qoyan kimi
Hərəmin taxçasındakı bütün bütələr yerə düşdü.*

İslam peyğəmbərinə aid edilən hədisə görə, İmam Əli Kövsər hovuzundan möminlərə piyalə ilə su verəcək, buna görə də bir çox şairlər İmam Əlini “Saqi-ye Kövsər” adlandırır onu tərif etmişlər. Təsəvvüf istilahları lüğətində də “Saqi-ye Kövsər” ifadəsindən məqsəd həzrət Əli olduğu qeyd edilmişdir [20, s.452].

Şair peyğəmbərə aid edilən “Mən elm şəhəriyəm, Əli onun qapısıdır” hədisinə işarə etmiş, Firdovsinin bununla bağlı beytlərini təzmin etmişdir:

به مدح تو آرم پس از خاکبوس خداوند امر و خداوند نهی درست این سخن قول پیغمبر است تو گوئی دو گوشم بر آواز اوست	به تضمین سه بیت از سخن گوی طوس "چه گفت آن خداوند تنزیل و وحی که من شهر علمم علیم در است گواهی دهم کین سخنرا ز اوست
--	---

[5, s.362].

*Bu üç beyti tuslu söz ustadından təzmin edərək
Səni mədh edirəm ayağının torpağını öpdükdən sonra.
“Nə yaxşı deyib o vəhy göndərən Allah
Əmr və nəhyin Allahı.
Ki, mən elm şəhəriyəm, Əli onun qapısıdır.
Bu söz peyğəmbərin dilindən çıxıb.
Şəhadət verirəm ki, bu söz onundur,
Sanki öz qulaqlarımla eşitmişəm”.*

İslam düşüncə tərzindən doğan dini-mistik təfəkkürü Şərq poetikasının incəlikləri ilə birləşdirərək lirik-fəlsəfi bir bədii əsəri meydana çıxarması Fətəli şah Qacarın dərin dini biliklərlə yanaşı, yüksək şairlik istedadına malik olmasından xəbər verir.

Əsərini lirik notlarla davam etdirən şair bəzən saqi ilə yanaşı, müğənniyə də (17-ci, 40-cı, 41-ci və 44-cü beytlərdə) müraciət edir, onu çəmənzarda oxuyan bülbülə bənzədir, ondan ney və çəngdə qəlboxşayan nəğmələr çalmağı rica edir.

Fətəli şah Qacarın lirik-romantik motivlərlə zəngin olan bu əsəri müəllifin klassik poeziya ənənələrinə, şeir texnikasının incəliklərinə dərinlən bələd olduğunu göstərir. Bu lirik parçada zehindən uzaq mücərrəd söz və ifadələrə, ölçüyə uyğun gəlməyən mürəkkəb yozum və ibarələrə rast gəlinmir. Qəlbəyatən və xoşagələn bir tərzdə yazılan bu saqınamədə yalnız nadir hallarda vəzn və qafiyə tələbi zərurətindən doğan leksik və orfoqrafik qüsurlara yol verilmişdir.

Saqınamələrdə ən çox təkrar olunan söz və ifadələr, təbii ki, bu janrın xüsusiyyəti ilə bağlı olan “meyxanə istilahları”dır. Qədimdə saqınamələrə “meyxanə şeiri” deyirmişlər. Fətəli şah da əsərində “mey”, “saqi”, “müğənni”, “rind, pir-e

xərabat”, “məst”, “sürəhi”, “badə” kimi həm də irfani mənə daşıyan məfhumları işlətməmişdir.

Əsər bədii sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə zəngindir, burada təşbeh, epitet, istiarə, samit və sait səslərin təkrarından doğan alliterasiya və assonant kimi poetik vasitələr nəzərə çarpır. Şair xüsusilə şərabın tərifı zamanı maraqlı bənzətmələr yaratmışdır. Onlardan bir neçəsinə nəzər salaq: “cam-e gouhər negar” (4-cü beyt), “ləb-e ləl-e yar” (6-cı beyt), “cigərxun çu cam-e şərab” (13-cü beyt), “ərgəvani-şərabəm” (22-ci və 30-cu beytlər), “iksir-e can” (25-ci beyt), “neşane-ye atəş” (32-ci beyt), “atəş-ə zendegi” (39-cu beyt), “ləl-e yaqut” (52-ci beyt) və s. təşbehlərə şərabın məziyyətlərini təsvir etməyə çalışmışdır.

Aşağıdakı beytdə şairin şərabın təsviri zamanı yaratdığı istiarə və mübaligələr diqqəti cəlb edir:

خورد گر ازو مور مستی کند به شیر ژبان چیره دستی کند
[5, s. 357].

*Əgər qarışqa ondan bir damla içsə, məst olar,
Yırtıcı şirə qələbə çalar.*

Saqinin tərifində də şair təşbehlər yaratmaqda xəsislik etməmişdir. Saqini çəməndə boy atan gözəl qamətli sərvə (16-cı beyt), bütün düşüncəsinin əsasına (21-ci beyt), çöhrəsini lələyə (35-ci beyt), əlindəki şərab qədəhini atəşə (32-ci beyt) bənzətməmişdir.

Nəticə. Lirik-fəlsəfi şeir forması olan saqinamə klassik poeziyada geniş yayılmış, farsdilli və türkdilli poeziyada müstəqil janr kimi formalaşmışdır. Bədii yaradıcılığında qədim şeir ənənələrindən nümunə alan Fətəli şah Qacar 111 beytlik saqinamə qələmə almış, bu əsərdə klassik Şərq poeziya məktəbinin üslub və qaydalarından bəhrələnmişdir.

Fətəli şahın saqinaməsinin Şərq ədəbiyyatında ilk saqinamə ustadı olan Nizami Gəncəvinin “İsgəndərnamə” əsərində yaratdığı saqinamələri ilə müqayisəli təhlili göstərir ki, o, lirik-epik poeziya nümunələrində Nizami sənətinin bədii məziyyətlərini əxz etmişdir. Müəllif öz sələfi kimi klassik mifoloji və əfsanəvi obrazların aşılacağı əxlaqi-mənəvi dəyərlərlə oxucunu düşündürməyə çalışmışdır.

Fətəli şahın saqinaməsi bu janrın klassik Şərq poetikasından qaynaqlanan aşağıdakı xüsusiyyətlərinə malikdir:

1. Formasına görə məsnəvi şəklində və əruzun müəqarib bəhrində (FəUlun FəUlun FəUlun FəUlun) yazılıb.
2. Ənənəvi tərzdə saqiyyə müraciətlə yazılıb.
3. Lirik məhəbbət motivləri ilə yanaşı, dini-fəlsəfi görüşlərə də yer verilib.

Əsərin dili rəngarəng bədii ifadə vasitələri ilə zəngindir. Şairin istifadə etdiyi təşbeh, təzad, məcaz və metaforlar bu lirik parçaya poetik dəyər, mürəat ün-nəzir, cinas və rədiflər isə simmetriya və ahəngdarlıq bəxş etmişdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Алиев, Г. Ю. Темы и сюжеты Низами в литературах народов Востока, Москва, “Наука”, 1985
2. Bencheikh, J. E. Khamriyya. Vol. 4, The Encyclopaedia of Islam, New edition, Leiden, 1997, pp. 998-1009
https://library.ut.ac.ir/documents/381543/3581025/Brill_The_Encyclopaedia_of_Islam_Vol_9_San-Sze_.pdf
3. Coukar, Mənuçehr. Molahezati dər saxtar-e saqiname ba təkid bər do nemune gozəšte və moaser. Fəslname-ye pəjuheşha-ye ədəbi, şomare 12 və 13, tabestan və payiz 1385 (2006), s. 99-122
4. Dehxoda, Əliəkbər. Lügətnamə. Tehran, Entəşarat-e Daneşgah-e Tehran. 9-cu cild. 1377 (1998)
<http://www.jasjoo.com/books/wordbook/dehkhoda/>
5. Divan-e Xaqan. Fars dlində, 224 səh. İntentar №-si 7750, mənbə 6-7889. Daşbasması, nəstəliq xətti, xəttat Fətulla Hüseyni. H. q. 1275 (m. 1858/1859)
6. Fəxrülzəmani Qəzvini, Molla Əbdülnəbi. Təzkire-yi Meyxanə. Ba təshih və moqəddeme-ye Əhməd Golçin Məani. Tehran, Entəşarat-e İqbal. 1390 (2011)
7. Füzuli, Məhəmməd. Əsərləri. Altı cilddə. V cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, 224 səh.
8. Golçin Məani, Əhməd. Təzkire-yi Peymanə. Tehran, Entəşarat-e Sənayi. 1368 (1989)
9. James, William Johnson. Lyric. The New Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics. Ed. Alex Preminger. Princeton: Princeton University Press. 1998
https://books.google.az/books?id=M_StXxAo4IYC&pg=PA291&lpg=PA291&dq=9.+James,William Johnson. Lyric & source=bl & ots
10. Karahan, Abdulkadir. Sakinameler. Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri. İstanbul, 1980
11. Hüseyni Kazeruni, Seyid Əhməd. Saqiname ha. Tehran, Entəşarat-e Zəvvar, 1385 (2006)
12. Levend, A. S. Türk Edebiyatı Tarihi. I c., Ankara, 1979
13. Məhcub, Məhəmmədcəfər. Saqinamə-müğənninamə. Məcəlle-ye Soxən. Sal-e yazdəhom, şomare-ye yekom, ordibeheşt, 1339 (1960), s. 69-79
14. Məlik Sabit, Mehdi, Siddiqi Murnani, Səmira. Bərresi-ye təhli-e onsor-e xitab və tələb dər saghiname ha. Pəjuheşname-ye ədəb-ə gənayi Daneşgah-e Sistan və Bəlucestan, sal-e şanzdəhom, şomare-ye 31, payiz və zemestan, 1397 (2018), s. 213-234
15. Molla Sədra Şirazi, Sədrəddin Məhəmməd bin İbrahim. Məcmue-e əşar. Be təshih-e Məhəmməd Xacəvi. Tehran, Entəşarat-e Mouləvi, 1390 (2011)
16. Moutəmen, Zeynəlabidin. Şer-o ədəb-e farsı. Tehran, Entəşarat-e Zərrin, 1364 (1985)
17. Nizami Gəncəvi. Kolliyat-e Xəmsə-ye Həkim Nezami Gəncəvi. Ba moqəddeme və şərh-e hal Hoseyn Vəhidi. Dər 2 celd. Celd-e 2. Tehran, Entəşarat-e Səfiəli şah. 1377 (1998)

18. Purcəvadi, Nəsrulla. Bade-ye eşq. Tehran, Entəşarat-e Karname, 1387 (2007)
19. Rezayi, Ehteram. Saghiname dər şer-e farsî. Tehran, Entəşarat-e Əmir Kəbir, 1390 (2011)
20. Səccadi, Seyid Cəfər. Fərhəng-e loğat-e estelahat və təbirat-e erfani. Tehran, Entəşarat-e Təhəri, 1373 (1994)
21. Səfə, Zəbiullah. Tarix-e ədəbiyyat dər İran. Cəld-e 5. Tehran, Entəşarat-e Ferdous. 1387 (2008)
22. Səfərli Ə., Yusifli X. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (qədim və orta əsrlər). Bakı, "Ozan", 2008, 696 səh.
23. Tolasa, Harun. Sakinamelerin ortaya çıxışı və gelişimine genel bir bakış. Ege Üniversitesi Türk dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, c. 2. İzmir, Ege Üniversitesi Yayınları, 1983, s. 81-90

Gulnar AGIG

**The genre of Saghiname in the Eastern poetry and saghiname
of Fatali Shah Gajar**

S u m m a r y

Saghinames, formed in literature as an independent genre of classical poetry since the Middle Ages, at first glance described the pleasure gatherings but allowed poets to complain about the turmoil of the historical period, the injustices of the rulers.

Saghinamas, as a form of expression, are the best real artistic examples that describe the reality. The fact that this form of poetry usually begins with a request for wine from saghi, inevitably animates any festive party or tavern in front of the reader's eyes. In this assembly, where everyone is drunk, the inspired poet evaluates the opportunity and expresses his thoughts after describing the assembly in a few verses.

Since the epoch of Nizami Ganjavi, the form of saghinama, which is occasionally used by poets in classical poetry, has played an important role in the work of masters of words for centuries. One of the poets who applied to this genre was Fatali Shah Gajar, the second ruler of the Gajar dynasty and one of the most talented, productive poets of his period. The saghiname-poem of Fatali Shah consisting of 95 couplets, is a lyrical-philosophical piece of poetry written in the traditional form.

Religious and philosophical motives dominated Fatali Shah's creativity. The praise of the Prophet of Islam and Shiite imams is always visible in his works. According to the old tradition, in this poems, he mentioned the narration (hadith) of the Prophet about Hazrat Ali and dedicated dozens of verses to his intelligence and bravery.

A comparative analysis of the work leads to the conclusion that Fatali Shah masterfully used the subtleties of the word of the poetry of such great masters as Firdovsi, Nizami and Hafiz to create a perfect piece of poetry. The work is written in the traditional style of saghinama – in the form of masnavi and the mutagharib of the poetic measure. He used artistic means of description, such as allegory, metaphor, hyperbole and harmonious rhymes appropriately.

Гюльнар АГИГ

Жанр саки-наме в восточной поэзии и саки-наме Фатали Шах Каджара

Р е з ю м е

Саки-наме (Книга виночерпия), появившиеся в средние века в литературе как самостоятельный жанр классической поэзии на первый взгляд, казалось бы, являлись способом описания увеселительных собраний, но на самом деле создавали условия для поэтов выразить жалобы на бренность мира, несправедливость правительства и эпохи в целом.

Саки-наме, являясь своего рода формой обращения, представляют собой подлинные художественные произведения, описывающие самые достоверные сцены из жизни. Как обычно, эти стихотворения, начинающиеся с изъявления желания приобрести чашу вина у виночерпия (саки), невольно оживляют перед взором читателя какое-либо собрание любителей вина и веселья. Когда все вокруг опьянены, вдохновлённый поэт, описав в нескольких строках увеселительное собрание, начинает делиться своими мыслями. Испокон веков поэты классического периода, начиная с великого Низами Гянджеви, неоднократно обращались к жанру Саки-наме, занимавшее важное место в творчестве мастеров слов. Одним из них, обратившихся к этому жанру был талантливый и плодотворный поэт своего периода, второй правитель из династии Каджаров – Фатали шах Каджар. Рассмотренный в статье Саки-наме Фатали шаха является философско-лирическим произведением, написанным в традиционной форме.

В Саки-наме Фатали шаха преобладают религиозно-философские мотивы. Восхваление исламского пророка и шиитских имамов в творчестве Фатали шаха всегда находится на первом месте. И в этом произведении, не нарушая традиции, поэт, припоминая хадисы пророка об Имаме Али, посвящает ему десятки бейтов.

Основываясь на художественный анализ произведения, можно прийти к такому выводу, что Фатали шах, умело воспользовавшись жемчужиной поэтического искусства таких великих мастеров классической поэзии, как Фирдовси, Низами, Хафиз, создал превосходное произведение. Саки-наме был создан в традиционном стиле – в форме Месневи и в размере Мутакариб системы Аруз. Поэт использовал такие художественно-изобразительные средства, как сравнение, метафора и гипербола, а также точные рифмы.